

21. YÜZYILDA KÜRESEL SİSTEMİN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ: YENİ DÜZEN ARAYIŞININ TEMEL PARAMETRELERİ*

Dr. Bilgehan EMEKLİER

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
bilgehanemeklier@yahoo.com

Özet

1648 Vestfalya düzeniyle inşa edilen modern ulus-devletler sisteminde 18. ve 19. yüzyıllarda görülen klasik güç dengesine dayalı çok-kutuplu bir uluslararası yapı söz konusuysen, Soğuk Savaş döneminde iki-kutuplu uluslararası yapı hâkim olmuştur. Soğuk Savaştan bu yana geçen süreç ise küresel sistemde ortaya çıkmakta olan yeni çok-kutuplu uluslararası yapının “embriyo dönemi”dir. Zira 1648’den bugüne değin uluslararası sistemin yapısındaki değişim-dönüşümler ve kurulan uluslararası düzen sistemde savaş(lar)ın hüküm sürdüğü yaklaşık 30 yıl süren “geçiş dönemleri” sonrasında ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, nasıl ki 1618-1648 Otuz Yıl savaşları Vestfalya düzenini ve çok-kutuplu güç dengesini, I. ve II. Dünya Savaşları (1914-1918 ve 1939-1945) Soğuk Savaş düzenini ve iki-kutuplu yapıyı ortaya çıkarmışsa, 11 Eylül’den bugüne dek yaşanan savaşlar da çok-kutupluluk ekseninde şekillenen 21. yüzyıldaki küresel sistemi ve düzeni doğuracaktır. Buradan hareketle bu çalışmanın amacı 1990 sonrasında ortaya çıkan ve çok- kutuplu uluslararası yapıya evrilen söz konusu geçiş döneminin sistemik ve yapısal parametrelerini analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Küresel Sistem, Çok-Kutuplu Uluslararası Yapı, Uluslararası Düzen, Geçiş Dönemi

STRUCTURAL TRANSFORMATION OF THE GLOBAL SYSTEM IN THE 21ST CENTURY: BASIC PARAMETERS OF NEW ORDER RESEARCH

Abstract

While a multi-polar international structure, based on the classical balance of power which has been seen in the 18th and 19th centuries, has reigned in the modern nation-states system constructed by Westphalia 1648 Order, the bipolar international structure became dominant during the Cold War. The process passed since the Cold War is the “embryonic period” of the new multi-polar international structure that is to be emerging in the global system. The changes and transformations in the structure of the international system and the international order occurred from 1648 to the present emerged after 30 years of “transitional periods” during which the war(s) has prevailed/occured. In another words, while 1618-1648 Thirty-Year Wars lead to the emergence of Westphalia Order and multi-polar power balance, I. and II. World War (1914-1918 and 1939-1945) created Cold War Order and bipolar structure. The wars that occurred from September 11, will also form the global system and order in the 21st century, which is shaped in the axis of multi-polarity. From this point of view, the aim of this study is to analyze the systemic and structural parameters of the stated transitional period that emerged after 1990 and evolved into a multi-polar international structure.

Keywords: Global System, Multi-polar International Structure, International Order, Transitional Periods

* Bu çalışma, 17-20 Nisan 2017 tarihleri arasında Malaga’da gerçekleştirilen II. Afro-Avrasya Araştırmaları Kongresi’nde aynı başlıkla sunulmuş olan bildirinin makaleye dönüştürülmüş şeklidir.

Giriş

Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte tek-kutupluluk, iki-kutupluluk ve çok-kutupluluk çerçevesinde gerçekleştirilen sistem tartışmaları bugün de geçerliliğini korumaktadır. Uluslararası sistemin yeni yapısı tam olarak netleşmemekle birlikte 1990 sonrasında yaşanan birçok gelişme nasıl bir uluslararası yapının ortaya çıkmakta olduğu konusunda bizlere fikir vermektedir. Buradan hareketle bu çalışmanın amacı Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemi analiz etmek ve 21. yüzyıl küresel sisteminin içinde bulunduğu yapısal değişim-dönüşüm sürecini ve yeni düzen arayışlarını ortaya koymaktır.

Bu bağlamda çalışma üç ana argümanı öne sürmektedir:

- i- Uluslararası sistemin yapısını “sistemik geçiş dönemi savaşları”, başka bir ifadeyle “otuz yıl” savaşları belirlemektedir,
- ii- Mevcut uluslararası sistem yeni bir sistemik geçiş dönemi savaş(lar)ından geçmektedir,
- iii- Söz konusu bu savaş(lar)ın ardından küresel sistem çok-kutuplu bir yapıya evrilecektir.

Söz konusu argümanlar çerçevesinde çalışmanın temel tezi, 1648 modern ulus-devletler sisteminin kurulmasından günümüze dek geçen süreçte sistemin yapısını belirleyen savaşlardan üçüncüsünü yaşadığımız ve bu savaştan sonra 21. yüzyıl küresel sisteminin çok-kutuplu bir uluslararası yapıya bürüneceğidir. Çalışmanın 1648 Vestfalya modern devletler sisteminden başlatılmasının nedeni hem zaman-mekân sınırlandırmasının çerçevesini çizmek, hem de 21. yüzyıl küresel sisteminde güç denkleminin Batı’dan Doğu’ya geçişini ortaya koymaktır. Buradan hareketle ilk bölümde teorik çerçeve ortaya konulacak, sistem kuramı analizlerinden yola çıkılarak çalışmanın temel argümanlarından olan “sistemik geçiş dönemi savaşı” kavramı tanımlanacaktır. Bu bölüm aynı zamanda çalışmanın tarihi arka planını oluşturmaktadır. İkinci bölümde söz konusu kuramsal ve tarihsel arka plandan hareketle Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin dönemselleştirmesi ve yapısı ortaya konmakta, günümüz dünyasının nasıl şekilleneceği değerlendirilmektedir.

Teorik Çerçeve

Modern ulus-devletler tarihinde uluslararası sistemin geçmişten günümüze iki yapı üzerine şekillendiği gözlenmiştir. Bunlardan ilki 1648 Vestfalya Antlaşmasıyla ortaya çıkan ve 18. ve 19. yüzyıllara damgasını vuran çok-kutuplu uluslararası yapı, ikincisi ise 20. yüzyılın ikinci yarısına hakim olan iki-kutuplu uluslararası yapıdır. Her iki uluslararası yapı da şekillendiği yüzyılların ilk yarısında patlak veren ve ortalama otuz yıl süren savaşların neticesinde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu savaşlar uluslararası sistemi oluşturan aktörler arasındaki güç dağılımını, bu güç dağılımı sonucunda ortaya çıkan aktörler arası ilişki biçimini, kısacası uluslararası yapıyı, süreci ve düzeni belirleyen savaşlardır. Başka bir ifadeyle, ulus-devlet merkezli sistemin yapısı ve uluslararası düzen bu çalışmanın temel argümanlarından biri olan ve “sistemik geçiş dönemi savaşları” şeklinde kavramsallaştırılan söz konusu otuz yıllık savaşlar sonucunda şekillenmektedir.¹

Bu bağlamda modern dönemin ilk sistemik geçiş dönemi savaşı, 1618-1648 yılları arasında süren ve Otuz Yıl Savaşları veya Din Savaşları olarak da adlandırılan savaştır. Zira 17. yüzyılın ilk yarısında yaşanan Otuz Yıl Savaşları’nı bitiren 1648 Vestfalya Barışı bir yandan egemen ulus-devlet

¹ “Sistemik geçiş dönemi savaşları” kavramsallaştırması, hegemonya kuramlarında sistemde güç geçişlerine neden olan ve hegemon aktörü belirleyen hegemonya savaşlarından yola çıkılarak ortaya konulmuştur. Ancak hegemonya kuramları ağırlıklı olarak aktöre yoğunlaşırken, bu çalışmada uluslararası sistem ve söz konusu savaşların sonrasında sistemin geçirdiği dönüşüme odaklanılacaktır. Hegemonya savaşları için bkz. George Modelski, **Long Cycles in World Politics**, Seattle: University of Washington Press, 1987; George Modelski, “The Long Cycle of Global Politics and the Nation State”, **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 20, No. 2, 1978, ss. 214-235; George Modelski, Patrick M. Morgan, “Understanding Global War”, **The Journal of Conflict Resolution**, Vol. 29, No. 3, 1985, ss. 391-417; George Modelski, William R. Thompson, “Long Cycles and Global War”, içinde Manus I. Midlarsky (ed.), **Handbook of War Studies**, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1993, ss. 23-54; Robert Gilpin, “The Theory of Hegemonic War”, **The Journal of Interdisciplinary History**, Vol. 18, No. 4, 1988, ss. 591-613; Robert Gilpin, **War and Change in World Politics**, Cambridge: Cambridge University Press, 1999. Hem sistem hem de hegemon aktör geçişini bir arada ele alan Immanuel Wallerstein ise dünya düzeninin görelî çöküş döneminin “otuz yıl savaşları” biçiminde tezahür ettiğini ve bu sistemsel dönüşüm sonucunda hegemonyanın biçim ve el değiştirdiğini belirtmektedir; Immanuel Wallerstein, **World System Analysis - An Introduction**, Durham: Duke University Press, 2004, ss. 57-59.

yapılarından meydana gelen modern Vestfalyan düzeni ortaya çıkarırken, diğer yandan da yeni oluşan uluslararası sistemin çok-kutuplu yapısını belirlemiştir. Başka bir ifadeyle, ilk sistemik geçiş dönemi savaşı olan Otuz Yıl Savaşları yeni bir düzen inşa ederek 18. ve 19. yüzyılın Avrupa-merkezli çok-kutuplu güç dengesi sistemini ortaya çıkarmıştır.² Söz konusu çok-kutuplu sistemde güç dağılımı, büyük güçler olarak kabul edilen İngiltere, Fransa, Prusya, Hollanda, İspanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında gerçekleşmiş ve sistemdeki hiçbir devletin diğerleri üzerinde uzun süreli hâkimiyet ya da hegemonya kurmasına izin verilmemiştir. Kısa süreliğine diğer aktörlere nazaran avantajlı konuma sahip olsa da büyük güçlerden birinin niyeti ve çabası olmasına karşın hegemonya kuramamasının ve kendi hegemonyası altında sistemi tek-kutupluluğa dönüştürememesinin iki temel sebebi vardır. Bunlardan ilki gücün sistemdeki büyük devletler arasındaki görece eşit dağılımı, ikincisi ise 18. ve 19. yüzyıl Avrupa güç dengesinde görüldüğü üzere sistemde “dengeleyici” rolünü oynayan aktörün hegemonya kurma girişiminde bulunan aktörün karşısında yer alarak diğer aktörlerle yaptığı geçici ittifaklardır. Bu nedenledir ki önce Fransa’nın 14. Louis ve Napolyon dönemlerinde, sonrasında da Almanya’nın ulusal birliğini sağlamasının ardından II. Wilhelm önderliğinde sistemi egemenliği altına alma girişimleri, sistemde “dengenin dengeleyicisi” rolünü üstlenen İngiltere’nin öncülüğünde bu devletlere karşı oluşturulan koalisyon veya ittifaklar neticesinde engellenmiştir. Böylece çok-kutuplu güç dengesi sistemi 1713 Utrecht Antlaşması ve 1815 Viyana Kongresi’nde gerçekleştirilen birtakım düzenlemelerin de etkisiyle 20. yüzyıla dek istikrarını korumayı başarmıştır.

Modern ulus-devlet sistemi 1900’lerin başından itibaren kriz ve yapısal geçiş dönemine girmiştir. Zira sistem yine otuz yıllık süreçte yaşanan ve ikinci sistemik geçiş dönemi savaşı olan I. ve II. Dünya Savaşları (1914-1918 ve 1939-1945) ile karşı karşıya kalmış ve savaş bir kez daha uluslararası sistemin yapısal parametrelerini belirlemiştir. Daha açık bir ifadeyle, nasıl ki 17. yüzyılın ilk yarısında yaşanan Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) 17. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan çok-kutuplu yapıya zemin hazırlamışsa, 20. yüzyılın ilk yarısında cereyan eden iki dünya savaşı da 20. yüzyılın ikinci yarısına hâkim olan iki-kutuplu yapının doğmasına neden olmuştur. Dolayısıyla savaşın çıktıkları güç dağılımını ve aktörlerin sistemdeki pozisyonlarını da değiştirerek yeni uluslararası yapıda Almanya gibi mağlup devletlerin doğal olarak arka planda kalmasına, Fransa ve İngiltere gibi galip devletlerin ise savaş sonrası güç eğrilerindeki düşüşün hızlanması ve statükoyu koruma maliyetini karşılayamamaları nedeniyle ikincil konumda yer almalarına yol açmıştır. Artık Avrupalı aktörler çok-kutuplu güç dengesi sistemindeki başat rollerini iki-kutuplu yapıda Avrupa-dışı iki süper güce devretmiş ve sistemin ağırlık merkezi Avrupa-dışı mekânlara ve alt-sistemlere kaymıştır.

Soğuk Savaş döneminin iki-kutuplu yapısında (1946-1991) güç ABD ile SSCB arasında dağılmış, 20. yüzyılın ikinci yarısına egemen olan ideolojik ve askeri eksenli güç mücadelesi bu iki süper gücün liderliğini yaptığı Batı ve Doğu blokları arasında yaşanmıştır. Kapitalist sistemi ve onun hâkim ideolojisi olan liberalizmi savunan ABD önderliğindeki Batı bloğunun askeri örgütlenmesini NATO oluştururken, komünist ideolojiyi savunan SSCB liderliğindeki Doğu bloğunun simetrik askeri örgütlenmesini Varşova Paktı meydana getirmiştir. Söz konusu iki blok örgütü bir yandan aktörlerin blok-içi askeri ve siyasal hiyerarşik düzenini sağlarken, öte yandan da blok liderleri öncülüğünde oluşturulan politikaların ve stratejik planların uygulanmasında önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte evrensel bir örgüt olarak BM de bloklar arası iletişime imkân tanınması nedeniyle hem blokların gevşek yapılanmasına zemin hazırlamış, hem de çok-kutuplu sistemdeki dengeleyici rolünü oynayan devletin yerine arabuluculuk işlevini üstlenmiştir. Bu nedenle Soğuk Savaş boyunca Doğu ve Batı blokları arasındaki sorunlarda ya BM ya da iki blokta yer almayan Bağlantısız devletler arabuluculuk yapmıştır. Böylece gerek blok-dışı aktörlerin oynadıkları arabuluculuk rolü, gerekse de yatay ve dikey şekilde gerçekleştirilen nükleer silahlanmanın etkisiyle Soğuk Savaş döneminin iki-kutuplu uluslararası sistemi Kore Savaşı, Vietnam Savaşı ve Afganistan Savaşı gibi örneklerin dışında aktörlerin birbirleriyle sıcak çatışmaya girmekten çekindikleri bir ortamda varlığını ve göreceli

² Sistem kuramcıları söz konusu dönemi kavramsallaştırırken farklı tipolojiler kullanmışlardır. Örneğin Morton Kaplan “güç dengesi sistemi”ni kullanırken, Kenneth Waltz “çok-kutuplu sistem” kavramını tercih etmiştir; farklı sistem tipolojileri ve okumaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bilgehan Emeklier, *Débats Théoriques Partant de l’Historiographie sur le Système International Après La Guerre Froide : Huntington, Fukuyama, Wallerstein*, İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014, ss. 124-146.

istikrarlı yapısını 1990'lara dek korumayı başarmıştır.

İki-kutuplu yapının Batı Almanya ve Doğu Almanya şeklindeki ideolojik-mekânsal ayrışmasını sembolize eden Berlin Duvarı'nın 1989'da yıkılması ve iki süper güçten SSCB'nin 1991'de dağılmasıyla Soğuk Savaş dönemi sona ermiş, üzerinden 26 yıl geçmesine rağmen Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin yapısı net bir şekilde belirginleşmemiştir. Bunun nedeni 20. yüzyılın son on yıllık sürecinde başlayan ve içinde bulunduğumuz 21. yüzyılın ilk çeyreğinde devam eden yeni bir yapısal kriz dönemiyle karşı karşıya kalmamız ve bu çalışmanın temel argümanlarından birini teşkil eden üçüncü sistemik geçiş dönemi savaşı içinde olmamızdır.³ Bir başka deyişle, 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin Afganistan ve Irak'a girerek Ortadoğu'da başlattığı savaş Suriye Savaşı'yla devam etmekte ve uluslararası sistem günümüzde yeni bir sistemik geçiş dönemi savaş(lar)ından geçmektedir.⁴ Ne zaman sonuçlanacağı tartışmaları bir yana bırakılırsa bugün yaşanan söz konusu savaş(lar)ın uluslararası sistemin yapısını belirleyen diğer "otuz yıl savaşları" gibi 21. yüzyılın küresel sisteminin yapısını ortaya çıkaracağı ve yeni uluslar arası düzenin çok-kutuplu olacağı düşünülmektedir.

Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Yapısı ve Yeni Düzen Arayışları

Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte ABD güç skalasındaki rakibini/ötekini kaybetmiş, uluslararası sistemde ve alt-sistemlerde ortaya çıkan güç boşluğu jeopolitik bir belirsizliğe yol açmıştır. SSCB ve Yugoslavya'nın parçalanması, yeni sistemik güç dağılımının ve jeopolitik mücadelenin nasıl olacağı sorunsalını beraberinde getirmiştir. Eski Sovyet etkisi altındaki Doğu bloğu coğrafyasının nasıl şekilleneceği ve Rusya'nın SSCB bakiyesi jeopolitiği ne kadar etkileyeceği merak edilirken, uluslararası ilişkiler teorisinde ve pratiğinde farklı gelişmeler ortaya çıkmıştır. Tek-kutupluluk, iki-kutupluluk ve çok-kutupluluk ekseninde vuku bulan bu sistemik tartışmaları konjonktürel ve yapısal bir takım gelişmeler ışığında 1991-2001 ve 2001-2017 arası iki alt-dönemde incelemek yerinde olacaktır.

1991-2001 Döneminde Uluslararası Sistem

Soğuk Savaşın iki-kutuplu yapısının iki süper gücünden biri olan SSCB'nin 1991'de dağılmasıyla ABD tek süper güç olarak kalmış, Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin nasıl şekilleneceği tartışmaları gündeme gelmiştir. ABD başkanı Bush'un 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle ortaya çıkan Körfez Krizi sırasında sistemin değişip-dönüşen yapısına atfen kullandığı "yeni dünya düzeni" söylemi bugün de geçerliliğini koruyan yeni bir uluslararası düzen arayışının retoriklerini oluşturmuştur. Söz konusu söylem birçok düşünürün uluslararası sistemin yeni yapısına ilişkin kuramsal tartışmaları ve teorik arayışlarında karşılık bulmuş, Soğuk Savaşın henüz yeni sonlandığı görece çok erken bir dönem olmasına karşın ABD'nin küresel liderliği ya da imparatorluğu altında tek-kutuplu bir sistemden bahsedilmeye başlanmıştır. ABD ve Batı'nın "mutlak üstünlük" psikolojisini ilan eden ve karşı tarafa dayatan ideolojik tezler(in)den, ABD'nin "küresel üstünlüğünü ve imparatorluğunu" ispatlamaya çabalayan jeopolitik yaklaşımlara kadar öne sürülen birçok çalışma ABD'nin hegemonik iddiasının bilimsel meşrulaştırıcıları olarak öne çıkmıştır.⁵

³ Büyük savaşların küresel siyasetin yeni kurallarını ve kurumlarını oluşturma imkânı verdiğini ve aynı zamanda sistemik değişimin parametrelerinden birini oluşturduğunu vurgulayan William Thompson, sistemik değişim parametrelerini şu şekilde sıralar: i- küresel sistemin liderinin göreceli gücünün azalması, ii- mevcut statükoya muhalif aktörlerin belirginleşmesi, iii- küresel ve bölgesel yoğunlaşmanın artan etkileşimi, iv- inovatif teknolojilerin tepe noktasına ulaşması, v- teknolojik gelişmenin liderleri arasında artan rekabet, vi- aktörler arasındaki yarışta rakipleri geçmek için daha otoriter stratejilerin uygulamaya konulması, vii- çoklu seri çatışmaların yaşanması, viii- sistemdeki merkezi aktörler arasında kutuplaşmanın ve güç geçişlerinin artması, ix- yoğun bir küresel savaş evresinin başlaması; William R. Thompson, "Structural Preludes to Systemic Transition since 1494", içinde William R. Thompson (ed.), **Systemic Transitions: Past, Present, and Future**, New York: Palgrave Macmillan, 2009, s. 69. Bugün içinde bulunduğumuz konjoktürde, ABD'nin görelî gücünün azalması, Rusya ve Çin gibi aktörlerin statükoya muhalif dış politikaları, küresel ve bölgesel bir dizi çatışmanın tırmanması, aktörler arası ittifak arayışlarının hızlanması ve çeşitlenmesi, başta bilişim ve savunma sanayi olmak üzere bir dizi alanda yeni ve rekabeti arttıran teknolojik gelişmenin yaşanması ve Ortadoğu ve Asya-Pasifik'te yaşanan mücadeleler sistem değişim parametreleriyle uyumaktadır.

⁴ Suriye krizi hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Ömer Göksel İşyar, **Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası: Uluslararası Politikanın Çözülmemeyen Düğümü**, Bursa: Hipotez Yayıncılık, 2017.

⁵ Francis Fukuyama, **The End of History and the Last Man**, New York: The Free Press, 1992 ; Francis Fukuyama, "The End of History?", **The National Interest**, 1989, ss. 1-27; Zbigniew Brzezinski, **The Grand Chessboard: American Primacy And Its Geostategic Imperatives**, New York: Basic Books, 1997.

ABD'nin küresel imparatorluk ya da mutlak üstünlük iddiasını ortaya koyan bu kuramsal çabalar, Amerikan karar alıcılarının niyetlerini veya en azından hedeflerini yansıtmaması açısından abartılı ve provokatif görünse de, 1991-2001 arası 10 yıllık süreçte yaşanan bir takım gelişmeler ABD'nin bu dönemdeki göreceli üstünlüğünden bahsedilmesini mümkün kılmaktadır. Örneğin I. Körfez Savaşında kendi coğrafyasından çok uzak bir kıtada sergilediği harekât, Washington yönetiminin askeri ve siyasi güç kapasitesini göstermesi bakımından önemlidir. Benzer şekilde, Yugoslavya iç savaşının en şiddetli ve yüksek yoğunluklu çatışmalarının yaşandığı ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da gerçekleşen en kanlı savaş olarak tarihteki yerini alan Bosna Savaşı (1992-1995) sırasında, ABD'nin hemen yanı başında yer alan bu coğrafyada yaşanan tüm katliam ve soykırımlara sessiz ve kayıtsız kalmasına karşın, ABD'nin geç de olsa askeri harekete yönelmesi neticesinde savaşın son bulması da ABD'nin sistemdeki göreceli üstünlüğünü ortaya koyması bakımından yine önem arz etmektedir.⁶ Özetle Washington yönetimi, önce Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle birlikte BM mekanizmasını kullanmasında, ardından da Bosna Savaşı sırasında uygulanan tüm çifte standartlara rağmen NATO askeri gücünü devreye sokmasında görüldüğü üzere, izlediği proaktif dış politikalar ile küresel sorun alanlarına müdahil olma kapasitesine sahip tek denetleyici güç olarak ortaya çıkmış⁷ ve adeta uluslararası sistemin hakemi veya denetleyicisi gibi davranmaya başlamıştır.

Tabii söz konusu dönemde ABD'nin sistemdeki bu dominant rolünde Rusya'nın içine kapanıp toparlanma sürecine girmesinin de payı vardır. Şöyle ki, Rusya 1991-2000 döneminde, Gorbaçov'un 1985'te başlattığı Glasnost (açıklık ve şeffaflık) ve Perestroyka (yeniden yapılanma) politikaları doğrultusunda kapitalist sisteme entegre olabilmek amacıyla yürütülen hızlı bir reform sürecine girmiştir. Rusya, bilhassa Boris Yeltsin'in ilk döneminde (1991-1995) uyguladığı Batı yanlısı politikalar ve reformlar ile tüm motivasyonunu iç siyasete yoğunlaştırmış ve ABD'nin uluslararası politikadaki hamlelerine cevap verememiştir. Böylece bütün enerjisini iç politikaya harcayan Moskova yönetimi, eskiden etki alanında bulundurduğu Avrasya ve diğer alt-sistemlerdeki jeopolitik gücünü kaybetmiştir. Rusya'nın söz konusu jeopolitik ve jeostratejik edilgenliği, özellikle Doğu Avrupa, Balkanlar ve Orta Asya'da güç boşluğu alanlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dolayısıyla başta Avrasya olmak üzere, önceden SSCB etkisi altındaki alt-sistemlerde meydana gelen bu jeopolitik ve jeostratejik güç boşluğu artık, dünyanın tek süper gücü konumunda kalan ABD tarafından doldurulmaya çalışılmıştır.⁸ Ancak tüm bunlara karşın, ABD'nin bu dönemdeki göreceli üstünlüğü mutlak bir üstünlüğe ya da hegemonyaya dönüşmemiş ve uluslararası sistemin tek-kutuplu görünümündeki yapısının çok geçmeden aslında yapısal bir geçiş sürecini ifade ettiği anlaşılmıştır.

2001-2017 Döneminde Küresel Sistem

11 Eylül saldırıları birçok açıdan 21. yüzyıl küresel sisteminin dönüm noktası olmuştur. ABD gibi küresel bir gücün El Kaide terör örgütü tarafından kendi topraklarında vurulması, her şeyden önce ABD'nin uluslararası prestijine ağır bir darbe vurmuş, başta ABD olmak üzere ulus-devletlerin Vestfalyan anlamdaki egemenlikleri sorgulanır hale gelmiştir. Önce 11 Eylül saldırıları, ardından Washington yönetiminin uluslararası hukuku, kurumları, normları ve sistemin diğer aktörlerini görmezden gelen tekilci ve saldırgan dış politika stratejisi ve son olarak ABD'nin Afganistan ve Irak Savaşları nedeniyle yaşadığı büyük güç kaybı, hem belirlemekte olan 21. yüzyıl küresel sisteminin yapısını hem de ABD'nin ve diğer aktörlerin sistemdeki pozisyonlarını yeniden tartışmaya açmıştır. Dolayısıyla gerek 11 Eylül, gerekse de ABD'nin bu olaya gösterdiği refleksler, 1991-2001 döneminde sisteme egemen olamaya çalışan Amerikan yönetiminin hegemonya kurma girişimlerini boşa çıkarmıştır. Böylece tek-kutupluluk söylemleri yerini çok-kutupluluk tartışmalarına bırakmıştır.

Bu bağlamda Rusya Devlet Başkanı Putin'in 2007 Şubat ayında Münih'te gerçekleştirilen Güvenlik Konferansı'nda Washington yönetiminin tek-kutuplu bir dünya düzeni inşa etme çabasındaki politikalarını eleştiren konuşması, "yeni dünya düzeni" retoriği çerçevesinde kurulmaya çalışılan Amerikan hegemonyasına resmi düzeyde bir karşı çıkış olması bakımından çok önemlidir. Benzer

⁶ Faruk Sönmezoglu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, 2014, s. 902. Bilgehan Emeklier, "Samuel P. Huntington", içinde Erhan Büyükkıncı (ed.), **Savaş Kuramları**, Ankara:Adres Yayınları, 2015, s. 442.

⁷ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul: Küre Yayınları, 2001, s. 110.

⁸ Bilgehan Emeklier, "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Analizi", <http://www.bilgesam.org/incele/1901/-sojuk-savas-sonrasi-uluslararasi-sistemin-analizi/#.WV-pqemQzIU>

şekilde, Münih Konferansı öncesinde Çin, Hindistan ve Rusya dışişleri bakanlarının yayınladıkları ortak deklarasyonda tek-kutuplu dünya düzenine karşı olduklarını açıklamaları, çok-kutuplu yeni düzen arayışında Rusya'nın yalnız olmadığını göstermesi açısından kayda değerdir.⁹ Üstelik yalnızca retorik/söylem olarak değil, aynı zamanda pratik boyutta, özellikle de Rusya'nın Putin döneminde ortaya koyduğu birçok dış politika hamlesinde Amerikan hegemonyası karşıtı tavrı görmek mümkündür. Zira 2008 Gürcistan Savaşı ve 2014'te Kırım'ın ilhakı gibi ofansif politikalar Rusya'nın sadece yakın çevresini ABD ya da Batı'ya kaptırmama çabası olarak değil, fakat aynı zamanda küresel politikada kendisinin de söz sahibi olduğunu gösterme girişimi şeklinde yorumlanabilir.

Kısacası bugün uluslararası güç denklemini yeniden oluşturken, ABD'nin tek-kutuplu düzen arayışlarına karşı başta Rusya, Çin ve Hindistan olmak üzere birçok devlet çok-kutuplu bir düzeni savunmaktadır. Gerek konjonktürün ABD açısından en uygun olduğu 1991-2001 döneminde dahi sistemin tek-kutupluluğa evrilmemesi, gerekse de günümüzde Washington yönetiminin böyle bir niyeti ve güç kapasitesi olmaması nedeniyle bugün oluşmakta olan 21. yüzyıl küresel sisteminin çok-kutuplu olacağı düşünülmektedir. Buradan hareketle uluslararası sistemin ortaya çıkmakta olan çok-kutuplu yapısının ve yeni düzen arayışının temel parametrelerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- i. **Ortaya çıkan yeni küresel sistem çok-aktörlü ve çok-kutipludur:** Günümüz dünyasında güç dağılımı ABD, AB, Rusya, Çin, Hindistan ve Japonya gibi büyük güçler ile Türkiye, İran, Brezilya ve Endonezya gibi bölgesel güçler arasında cereyan etmektedir. Ayrıca, söz konusu aktörlerin yanı sıra uluslararası kurumlar, çok-uluslu şirketler, küresel sivil toplum örgütleri ve terör örgütleri gibi devlet-dışı aktörler de sistemde önemli rol oynamaktadır.
- ii. **21. yüzyıl küresel sistemi çok-sektörlü bir yapıdır:** Günümüz küresel sistemini önceki sistemlerden farklılaştıran kendine özgü karakteristik özelliklerinden biri de aktörler arası ilişkilerin gündemini belirleyen birçok konunun bulunmasıdır. Daha açık bir ifadeyle, aktörler siyaset/ideoloji, askeri strateji, jeopolitika ve jeostrateji gibi klasik konular kadar ekonomi, hukuk, din, kültür/jeokültür, kimlik, spor, çevre gibi uluslararası ilişkilerin giderek ön plana çıkan gündem maddelerini de göz önünde bulundurmak zorundadırlar.
- iii. **Bugünkü küresel sistemin ilişki modeli simetri yerine asimetriye dayalıdır:** Yukarıda bahsedilen aktör ve sektör/konu çeşitliliği hem devlet, hem de devlet-dışı aktörlerin ilişkilerini karmaşıklaştırmakta ve çok-boyutlu hale getirmektedir. Bu da, öngörülebilirliği ve tahmin edilebilirliği zor asimetrik bir ilişki modelinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Üstelik küreselleşme olgusunun daha önce hiç görülmediği kadar yoğun bir şekilde etkisini hissettirmesiyle aktörlerin birbirleriyle ilişkileri hem “örümcek ağı” gibi karmaşık ve iç içe geçmiş bir şekilde cereyan etmekte hem de “karmaşık karşılıklı bağımlılık” çerçevesinde belirmektedir.¹⁰
- iv. **Yeni küresel sistemin ağırlık merkezi Batı'dan Doğu'ya kaymaktadır:** 1648 Vestfalya düzeninin kurulmasıyla modern ulus-devletler sisteminin ağırlık merkezini teşkil eden Batı, bu ayrıcalıklı konumunu kaybetmekte ve göreceli gücünde düşüş yaşarken, Doğu'nun gücü ise yükseliş göstermektedir. Başka bir deyişle, Doğu dünyası 1500'lerde Batı'ya devrettiği gücünü bugün yeniden geri almaktadır. Güç skalasındaki bu kayış Batı-dışı devletlere ve aktörlere bir takım yeni roller vermektedir.
- v. **Alt-sistemlerin küresel sistemi etkileme kapasitesi artmaktadır:** Günümüz küresel sistemiyle alt-sistemler arasında yeni bir etkileşim modeli ortaya çıkmakta, alt-sistemler uluslararası sistemden etkilendiği gibi artık onu etkileyebilme potansiyeline de sahiptir.¹¹ Bu durum, coğrafi alt-sistemlerde bir takım yeni bölgesel ittifak veya koalisyonların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.¹² Rusya ve Çin liderliğinde 2001'de kurulan Şangay İşbirliği

⁹ Deniz Ülke Arıboğan, **Uluslararası İlişkiler Düşüncesi**, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 323.

¹⁰ John Burton'un örümcek ağı modeli (*cobweb model*) için bkz. John W. Burton, **World Society**, New York :Cambridge University Press, 1972, ss. 35-49. Robert Keohane ve Joseph Nye'nin karmaşık karşılıklı bağımlılık (*complex interdependence*) kavramsallaştırması için bkz. Robert O. Keohane, Joseph S. Nye, **Power and Interdependence**, New York: Longman, 2011, ss. 19-31.

¹¹ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, ss. 904-905.

¹² Soğuk Savaş sonrası uluslararası sisteme ilişkin yeni “koalisyonlar dönemi” yorumu için bkz. Şenol Kantarcı, “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı ‘Koalisyonlar Dönemi mi?’”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 16, ss. 47-85.

Örgütü (ŞİÖ), Brezilya öncülüğünde 2008’de oluşturulan Güney Amerika Ulusları Birliği (UNASUR) gibi oluşumlar yeni çok-kutuplu küresel sistemin habercisi niteliğindedir.

Sonuç

Vestfalya modern ulus-devletler sisteminin tarihine bakıldığında, uluslararası sistemin ve düzenin yüzyılın ilk yarısında cereyan eden otuz yıllık “sistemik geçiş dönemi savaşları” ile şekillendiği görülmektedir. Bu bağlamda ilk sistemik geçiş dönemi savaşı olan Otuz Yıl Savaşları, ya da diğer adıyla Din Savaşları (1618-1648) neticesinde çok-kutuplu uluslararası yapı inşa edilmiş, Avrupa-merkezli söz konusu güç dengesi sistemi 18. yüzyılın başındaki Utrecht Antlaşması (1713) ve 19. yüzyılın başındaki Viyana Kongresi’nde (1815) yapılan bir takım düzenlemelerle mevcut yapısını ve düzeni 20. yüzyılın başlarına kadar korumayı başarmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan otuz yıllık I. ve II. Dünya Savaşları (1914-1918 ve 1939-1945) nedeniyle sistem ikinci sistemik geçiş dönemi savaşıyla karşı karşıya kalmış ve bunun neticesinde Soğuk Savaş döneminin iki-kutuplu yapısı ortaya çıkmıştır.

Soğuk Savaşın 1991’de sona ermesinin ardından uluslararası sistem bugün yeni bir yapısal kriz veya düzensizlik durumuyla karşı karşıyadır. 11 Eylül sonrasında 2001 Afganistan ve 2003 Irak işgaliyle Ortadoğu’da başlayan kaotik durum 2011’den beri süren Suriye’deki savaş ile devam etmektedir. Bu çerçevede 2001’den bu yana süregelen Ortadoğu’daki savaş(lar)ın modern ulus-devletler sisteminin karşılaştığı üçüncü sistemik geçiş dönemi savaşı olduğu ve bu savaş(lar)la birlikte uluslararası sistemin yeniden dizayn edildiği düşünülmektedir. Yeni bir sistemik geçiş dönemi savaşıdan geçildiği göz önünde bulundurulduğunda, 21. yüzyıl küresel sisteminin, yapısal bir değişim-dönüşüm içinde olduğu ve yeni düzen arayışları çerçevesinde şekillenen sistemin 1991-2001 döneminde öne sürülen tek-kutuplu düzen iddialarının aksine çok-kutuplu olacağı söylenebilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, günümüzde oluşmakta olan 21. yüzyıl uluslararası sistemini çok-kutuplu küresel sistem olarak nitelendirmek ve bu yeni sistemin ağırlık merkezinin Batı-dışı alt-sistemler tarafından oluşturulacağını ileri sürmek mümkündür. Embriyotik dönemdeki bu sistem, çok-kutuplu sistemin tarihi örneği klasik Avrupa güç dengesi sisteminin teamüllerinden, düzenleyici mekanizmalarından ve aktör etkileşim biçimlerinden çok farklı olacaktır.

Kaynakça

Arıboğan, Deniz Ülke. **Uluslararası İlişkiler Düşüncesi**, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2007.

Burton, John W. **World Society**, New York: Cambridge University Press, 1972.

Brzezinski, Zbigniew. [The Grand Chessboard: American Primacy And Its Geostrategic Imperatives](#), New York: Basic Books, 1997.

Davutoğlu, Ahmet. **Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, İstanbul: Küre Yayınları, 2001.

Emeklier, Bilgehan. “Samuel P. Huntington”, içinde Erhan Büyükkakıncı (ed.), **Savaş Kuramları**, Ankara: Adres Yayınları, 2015, ss. 424-457.

Emeklier, Bilgehan. **Débats Théoriques Partant de l’Historiographie sur le Système International Après La Guerre Froide: Huntington, Fukuyama, Wallerstein**, İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.

Emeklier, Bilgehan. “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Analizi”, <http://www.bilgesam.org/incele/1901/-soğuk-savas-sonrasi-uluslararasi-sistemin-analizi/#.WV-pqemQzIU>

Fukuyama, Francis. “The End of History?”, **The National Interest**, 1989, ss. 1-27.

Fukuyama, Francis. **The End of History and the Last Man**, New York: The Free Press, 1992.

Gilpin, Robert. “The Theory of Hegemonic War”, **The Journal of Interdisciplinary History**, Vol. 18, No. 4, 1988, ss. 591-613.

Gilpin, Robert. **War and Change in World Politics**, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

İşyar, Ömer Göksel. **Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası: Uluslararası Politikanın Çözümlemeyen Düğümü**, Bursa: Hipotez Yayıncılık, 2017.

Kantarıcı, Şenol. “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı ‘Koalisyonlar Dönemi mi?’”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 16, ss. 47-85.

Keohane, Robert O., Nye, Joseph S. **Power and Interdependence**, New York: Longman, 2011.

Modelska, George. “The Long Cycle of Global Politics and the Nation State”, **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 20, No. 2, 1978, ss. 214-235.

Modelska, George., Morgan, Patrick M. “Understanding Global War”, **The Journal of Conflict Resolution**, Vol. 29, No. 3, 1985, ss. 391-417.

Modelska, George. **Long Cycles in World Politics**, Seattle: University of Washington Press, 1987.

Modelska, George., Thompson, William R. “Long Cycles and Global War”, içinde Manus I. Midlarsky (ed.), **Handbook of War Studies**, Ann Arbor : University of Michigan Press, 1993, ss. 23-54.

Sönmezoğlu, Faruk. **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, 2014.

Wallerstein, Immanuel. **World System Analysis - An Introduction**, Durham: Duke University Press, 2004.